

๒.๔ หน้าที่การงาน

เมื่อท่านพระครูยอดแก้ว ซึ่งเป็นอาจารย์ท่านได้มรณภาพแล้ว คณะสงฆ์ภายในวัดโพนสะเม็ก จึงได้มีมติสถาปนาท่านขึ้นเป็นเจ้าอาวาสวัดโพนสะเม็ก เมื่อได้เป็นเจ้าอาวาสวัดโพนสะเม็ก ผู้คนที่ทั้งหลายจึงพากันเรียกชื่อท่านตามวัดที่ท่านอยู่ว่า พระครูโพนสะเม็ก และเหตุที่ท่านเป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดินและได้รับการอุปสมบทเป็นนาคหลวง และอยู่ในฐานะของ กุลุปคมาจารย์ของราชสำนักผู้คนจึงเรียกท่านอีกชื่อหนึ่งว่า พระราชครูหลวงโพนสะเม็ก หรือ พระครูหลวงโพนสะเม็กสืบต่อมา

๒.๕ คุณลักษณะพิเศษ

จากเอกสารหลักฐานที่พอจะประมวลมาได้ ซึ่งกล่าวถึงอุปนิสัยและคุณลักษณะพิเศษของท่านพระครูหลวงโพนสะเม็กพอสรุปได้ว่าท่านเป็นผู้ที่มีอุปนิสัยอ่อนโยนแต่ก็เด็ดเดี่ยว กล้าหาญจะพูดจะทำอะไรก็ทำด้วยความตั้งใจไม่เหลาะแหละโลเล ดังนั้นท่านจึงเป็นคนที่ทำอะไรก็สำเร็จและคณะครูบาอาจารย์ที่สั่งสอนก็เชื่อถือรวมทั้งญาติโยมอุปัฏฐากทั้งหลายก็รักใคร่ชื่นชมอยู่เป็นอันมาก

ในด้านคุณลักษณะพิเศษท่านเป็นคนมีบุญบารมีที่สูงส่งมีญาณพิเศษ คือได้อภิญญา ๕ และปฏิบัติธรรมจนบรรลุสมาบัติ ๘ ดังนั้น ท่านจึงเป็นคนที่สามารถคาดการณ์ต่าง ๆ อะไร ๆ ล่วงหน้าได้ รวมทั้งเมื่อมีผู้มาขอความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเมืองหรือการบังคับขู่ตีดหรือไม่สบายมาหาท่าน ท่านก็จะช่วยเหลือเสมอ กิตติศัพท์ความเมตตาของท่านนี้เองเป็นเหตุให้ผู้คนตั้งฉายาหรือชื่อท่านอีกอย่างหนึ่งว่า “พระครูขี้หอม” หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างในตัวท่านนี้เป็นสิ่งที่ดีหมด (หมายถึง จริยวัตรและการประพฤติ) แม้แต่ของเสียที่ท่านถ่ายก็ยิ่งหอม ซึ่งจัดว่าเป็นการเปรียบเปรยคุณลักษณะของท่านได้อย่างเหมาะสม แต่ภายหลังเพราะความเมตตาของท่านนี้เองเป็นเหตุให้ท่านต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองโดยไม่ได้ตั้งใจ

๓. บทบาทของพระราชครู ต่อราชอาณาจักรล้านช้างและจำปาศักดิ์

โดยด้านบทบาทของท่านพระราชครู ต่อราชอาณาจักรนั้นเราจะเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีบทบาททางด้านการเมืองมากเพราะในตอนช่วงปลายรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวงศาสิทธิราชก็เกิดกรณีพิพาทหรือการแย่งราชสมบัติขึ้น จนเป็นเหตุให้ท่านพระราชครู ต้องอพยพคนลงใต้ไปนครจำปาศักดิ์ต่อไปจนถึงกรุงพนมเปญของเขมร ดังนั้น จากการมองภาพกว้าง ๆ นี้เราจึงสามารถนำบทบาทที่ท่านพระราชครู มีต่อการเมืองได้ ๒ อาณาจักร คือ

๓.๑ อาณาจักรล้านช้าง (ศรีสัตตนาคนหุต)

๓.๒ อาณาจักรจำปาศักดิ์นาคบุรีศรี

๓.๑ **อาณาจักรล้านช้าง (ศรีสัตนาคนหุต)** ในสมัยที่ท่านมีชีวิตอยู่นั้นผู้ครองนครล้านช้างคือพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช^๖ ซึ่งพระองค์มีพระราชโอรสองค์หนึ่งพระนามว่าเจ้าหล่อ (หรือองค์หล่อ) มีอายุได้ ๑๓ ปี ในระหว่างที่พระองค์ทรงพระชนม์อยู่นั้น บ้านเมืองก็เป็นสุข ราษฎรก็ร่มเย็น แวดวงพระศาสนาที่รุ่งเรืองมีการศึกษาทั้งปริยัติและปฏิบัติกันอย่างแพร่หลาย โดยมีพระราชครูหลวงโพนสะเม็กนั้นเป็นศูนย์รวมศรัทธาในฝ่ายบ้านเมืองและฝ่ายของพระพุทธานุศาสน์ บทบาทของพระราชครูต่ออาณาจักรในตอนนี้เป็นไปในเชิงบวกคือ เป็นจุดศูนย์รวมใจของข้าราชการและราษฎร แต่พอเมื่อสิ้นพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชแล้ว บ้านเมืองก็ปั่นป่วนวุ่นวายสับสน เนื่องจากมีการแย่งราชสมบัติกัน โดยพระยาแสนเมืองทำการชิงราชสมบัติจากขั้วอำนาจเดิม ในขณะที่นั้นพระมเหสีของพระราชาก็หนีมาพึ่งใบบุญของพระราชครู ในกระแสการเมืองที่วุ่นวายนั้นผู้คนก็ได้หลบหนีไปพึ่งใบบุญของพระราชครู เป็นจำนวนมาก ทำให้ฝ่ายบ้านเมืองเกรงว่าจะเป็นก๊กหรือกลุ่มของบุคคลที่จะก่อให้เกิดปัญหาในภายหน้าจึงคิดจะกำจัดพระราชครูเสีย แต่เนื่องจากพระราชครู เป็นผู้มีความเฉลียวฉลาดรู้แผนการ และหากจะไม่ดำเนินการใด ๆ ก็จะทำให้ญาติโยมได้รับความเดือดร้อน จึงได้พาญาติโยมอพยพจากกรุงเวียงจันทน์ ฝ่ายพรรคพวกที่เฝ้าพระเจ้าองค์หล่อก็พากันพาพระเจ้าองค์หล่อหนีไปอยู่เมืองญวน ฝ่ายพระราชครู ก็ได้พาพระมเหสีของพระเจ้าแผ่นดินองค์เดิมซึ่งกำลังตั้งท้องอพยพตามลำแม่น้ำโขงลงมา และแวะขึ้นฝั่งที่ภูสมสนุก ซึ่งตอนนั้นพระมเหสีของพระราชาก็ประสูติพระราชโอรส พระราชครู จึงขนานพระนามว่า พระหนอกษัตริย์ ต่อมาอยู่ที่ภูสมสนุกได้ไม่นานก็ถูกพวกของพระเจ้าแสนเมืองยกทัพมารังควาญ พระราชครู จึงพาญาติโยมย้ายไป แต่คงฝากพระมเหสีและพระราชโอรสซึ่งยังอ่อนนั้นให้ชาวเมืองอีกกลุ่มหนึ่งรักษาอยู่ที่บ้านจิวพันลำสมสนุก ส่วนท่านก็มุ่งลงใต้ไปตามแม่น้ำโขง และไม่ว่าท่านพระราชครูจะแวะพัก ณ ที่ใด ชาวบ้านในลแคว้นนั้น ก็จะทำให้การต้อนรับและยินดีติดตามท่านไปเป็นจำนวนมาก ท่านพาญาติโยมล่องตามแม่น้ำลงมาจนถึงเมืองเขมร คือ กรุงพนมเปญ ซึ่งท่านได้เป็นคนตั้งชื่อเมือง ๆ นี้ เนื่องจากอาศัยชื่อของหญิงแก่คนหนึ่งชื่อนางเป็ญ ผู้พบพระสารีริกธาตุ จึงตั้งชื่อเมืองนั้นว่า พนม = แปลว่า ภูเขา เป็ญ เป็นชื่อหญิงชรา ท่านได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุนั้นไปสร้างเจดีย์ครอบไว้บนภูเขา ดังนั้น เจดีย์นั้นจึงชื่อว่า พนมเปญ มาจนถึงทุกวันนี้ เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้นแสดงถึงบทบาทของพระราชครู ผู้มีความสามารถและใช้ปฏิภาณไหวพริบในการแก้ไขปัญหาทางการเมืองซึ่งท่านไม่ได้ใช้การต่อสู้เผชิญหน้าแต่อาศัยการระดมขอมเพื่อสันติสุขและลดการเสียเลือดเสียเนื้อของประชาชน ซึ่งถือว่าท่านดำเนินตามกุศโลบายทางธรรมเป็นหลัก

^๖ เดิม วิภาคย์กิจ, ประวัติศาสตร์ลาว, หน้า ๔๐-๔๒.

๓.๒ บทบาทต่อราชอาณาจักรจำปาศักดิ์นครบุรีศรี เมืองจำปาศักดิ์แต่เดิมชื่อจำปานคร เพราะเป็นของแขกจามและตั้งชื่อตามเชื้อชาติชาวแขกจามที่อพยพขึ้นมาตั้งบ้านเมืองที่นั่น ตอนแรกปกครองโดยท้าวคัชนาม พอสิ้นท้าวคัชนามก็มีผู้ปกครองเรื่อยมาแต่ก็ไม่ปรากฏนาม ซึ่งบ้านเมืองก็เจริญและเสื่อมมาตลอดจนต่อมามีแขกคนหนึ่งได้ตั้งตัวเป็นกษัตริย์มีพระนามว่าท้าวกำมะทา ทรงสร้างเมืองขึ้น ต่อมาก็เสื่อมลงอีก และมีชาวแขกจามอีกผู้หนึ่งยกพลมาตั้งเมืองขึ้นอีก โดยให้ชื่อว่า เมือง “จำปาศักดิ์นครบุรีศรี” และมีผู้ปกครองสืบทอดกันมาเรื่อย ๆ

กล่าวถึงพระราชครูเมื่ออยู่เมืองเขมร แรก ๆ เมื่ออพยพไปทางการเขมรก็ไม่ได้คิดอะไร แต่ต่อมาเนื่องจากกิตติศัพท์คุณงามความดีของท่านและความมีเมตตา รวมถึงอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ของท่านนั้น ทำให้ชาวเขมรจำนวนมาก หันมาเลื่อมใสท่าน เป็นเหตุให้ทางการของเขมรส่งคนมาขอเก็บส่วยค่าสินไหมแผ่นดินครัวเรือนละ ๘ บาท ซึ่งเป็นมูลค่าที่สูงเกินไป ทำให้ญาติโยมได้รับความลำบาก ท่านพระราชครูฯ จึงพิจารณาเห็นว่าถ้าขึ้นอยู่ญาติโยมผู้อาศัยก็จะลำบากไปด้วย จึงตกลงอพยพคนจากประเทศเขมรลงเรือทวนน้ำขึ้นมาตามลำแม่น้ำโขง เพื่อจะย้อนเส้นทางกลับไปยังแผ่นดินประเทศลาว ซึ่งในระหว่างทางท่านก็ได้สร้างพระพุทธรูปไว้และให้คนรักษาซึ่งเป็นอุบายในการเผยแผ่พระศาสนาอย่างหนึ่ง

ในที่สุดท่านก็พาญาติโยมเดินทางมากับกรุงจำปาศักดิ์นครบุรีศรี ในขณะนั้นผู้ปกครองนครเป็นผู้หญิงชื่อว่านางแพง ได้ยินกิตติศัพท์ของพระราชครูฯ นางมีจิตเลื่อมใสและได้ปรึกษาอำมาตย์ว่าจะขออาราธนาพระครูโพนสะเม็กและญาติโยมเข้ามาอยู่ที่ในเมืองเพื่อจะได้อุปฐากรักษาและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงในกรุงจำปาศักดิ์นั้น ซึ่งบรรดาอำมาตย์ทั้งปวงก็เห็นด้วย จึงให้คณะไปอาราธนา ท่านพระราชครูฯ จึงได้พาญาติโยมเดินทางเข้าสู่กรุงนครจำปาศักดิ์ตามคำอาราธนานั้น ต่อมาไม่นานบ้านเมืองก็เกิดระส่ำระสายมีโจรชุกชุมไม่มีผู้จัดการ ลำพังแต่จะให้ท่านว่าความก็เกรงจะผิดวินัย ท่านจึงคิดถึงพระเจ้าหน่อกษัตริย์ ซึ่งท่านให้คนดูแลอยู่ที่บ้านจิวพันลำสมสนุก และได้ส่งราชทูตขึ้นไปเชิญพระเจ้าหน่อกษัตริย์มาเป็นเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์ ซึ่งพระองค์ก็สามารถปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นสืบมา โดยที่พระองค์ได้รับการขนานพระนามใหม่ว่า “เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร” ซึ่งผลจากการปกครองของพระองค์ทำให้สถานะของพุทธศาสนาในเมืองจำปาศักดิ์นั้นมั่นคงยิ่งขึ้น

ต่อมาท่านพระราชครูฯ ก็เกิดอาพาธเพราะความชรา จนอาการทรุดหนักก่อนจะมรณภาพ ท่านได้สั่งว่าให้เอาอัฐิไปบรรจุไว้ที่พระธาตุพนม ซึ่งวันมรณภาพของท่านนั้นตรงกับวันพุธ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๗ ซึ่งขณะนั้นท่านมีอายุได้ ๘๐ ปีบริบูรณ์^๘ ภายหลังท่านมรณภาพพระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรก็ได้นำคณะประชาราษฎร์ประกอบพิธีฌาปนกิจสรีระของท่านพระราชครูฯ อย่างสมเกียรติ

^๘ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาค ๗๐*, หน้า ๑๗๒.

จากประวัติของท่านส่วนนี้แสดงให้เห็นถึงบทบาทของท่านพระราชครู ในการเป็นผู้นำทั้งทางด้านการเมือง เมื่อตอนที่ท่านพาผู้คนไปถึงเขมรก็ไปในนามของผู้นำกลุ่มมีอำนาจในการตัดสินโชคชะตาของบริวารได้อย่างเต็มที่และเมื่อมีเหตุวิวาทท่านเองก็เป็นผู้ตัดสิน และเมื่อมาอยู่ที่นครจำปาศักดิ์หน้าคบุรีศรี ก็อยู่ในฐานะของที่ปรึกษาของนางแพงและเมื่อมีเหตุการณ์ไม่ดีเกิดขึ้น ท่านก็จะเป็นผู้ตัดสิน แต่เมื่อเหตุการณ์ลุกลามท่านยังได้เชิญท้าวหนอกษัตริย์มาทำหน้าที่แทน จะเห็นว่าบทบาทต่อราชอาณาจักรจำปาศักดิ์ในด้านการเมืองนั้นถือได้ว่าชัดเจนมาก ๆ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะท่านเป็นผู้ที่ชาวเมืองเคารพและผู้ปกครองก็ยินยอมมอบอำนาจบางส่วนให้ท่านเพราะนางแพงเป็นผู้หญิง ภาวะการขาดผู้นำทางการเมืองเช่นนี้จึงเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องแต่อย่างไรก็ตาม การตามพระเจ้าหนอกษัตริย์มาปฏิบัติหน้าที่แทนท่านก็ถือว่าเป็นการหาทางออกที่ดีในภาวะที่ท่านดำรงสมณเพศอยู่

๔. บทบาทต่อศาสนจักร

ในด้านศาสนจักรหรือแวดวงของพระพุทธศาสนานั้นถือได้ว่า ท่านพระราชครู มีบทบาททางด้านนี้เด่นชัดที่สุดไม่ว่าจะอยู่ที่เมืองเวียงจันทร์หรือขณะร่อนเร่พเนจร หรือตอนอยู่ที่นครจำปาศักดิ์ก็ตามท่านจะมีบทบาทในการสร้างความมั่นคงให้เกิดขึ้นกับพระศาสนาโดยตลอดซึ่งเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วบทบาททางด้านศาสนานั้นมีอยู่ ๒ ประการดังนี้

๔.๑ บทบาทด้านความเป็นผู้นำศาสนา

๔.๒ บทบาทต่อการประกาศศาสนา

๔.๑ บทบาทด้านความเป็นผู้นำศาสนา บทบาทของพระราชครู ในด้านนี้ถือว่าเด่นชัดมากนับตั้งแต่อยู่ที่วัดโพนสะเม็ก ซึ่งพอบวชไม่นานเมื่อพระครูยอดแก้วมรณภาพแล้วท่านก็ได้เป็นเจ้าอาวาสสืบต่อมา^๘ นอกจากนี้ การได้รับการอุปถัมภ์จากราชสำนักในฐานะเป็นบุคคลพิเศษนั้น แสดงว่ายศหรือตำแหน่งของท่านน่าจะไม่ว่าต่ำกว่าสมเด็จพระสังฆราช หรือเป็นประมุขของศาสนจักรเลยทีเดียว แม้ในทางประวัติศาสตร์ จะไม่ได้กล่าวไว้แต่ก็น่าจะเป็นไปได้ที่ท่านจะเป็นผู้นำของพุทธศาสนาในดินแดนนั้นในยุคหนึ่ง ๆ เหตุผลประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าท่านเป็นผู้นำสงฆ์หรือบ้านเมืองคือการเป็นผู้ที่มีลูกศิษย์ลูกหามากโดยเฉพาะในราชสำนักหรือแม้แต่ประชาชนธรรมดา ภาพต่าง ๆ เหล่านี้ย่อมเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของท่านในการเป็นผู้นำในด้านศาสนจักร

ความที่ท่านเป็นผู้นำด้านศาสนาและเป็นพี่ของราษฎรทุกระดับชั้นนั้น ทำให้ท่านสามารถจะกำหนดกฎเกณฑ์หรือให้การตัดสินคดีความต่าง ๆ ได้ทั้งที่เป็นฝ่ายสงฆ์ และฝ่ายบ้านเมือง เช่น

^๘ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาค ๗๐, หน้า ๑๖๔.

บทบาทในการแก้ไขปัญหาทางการเมืองโดยพระธรรมวินัยของท่านพระราชครูฯ นั้น แม้ในประวัติศาสตร์ไทยก็ไม่พบ กรณีเช่นนี้ ซึ่งวิธีการแก้ปัญหานั้นใช้วิธีอหิงสา หรือเมตตาธรรม รู้จักการแก้ไขโดยสันติวิธี เช่นเมื่อฝ่ายตรงข้ามตามมาหวังจะทำร้ายท่านก็พาญาติโยมหนีเสียไม่ปะทะเพราะไม่ต้องการก่อแค้นและสร้างความสูญเสีย ซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาโดยการใช้ปัญญาโดยแท้ในปัจจุบัน หากพระเจ้าแสดงบทบาทในการแก้ไขปัญหาทางการเมืองก็คงต้องดูภาวะของตัวเองและความเหมาะสมของกาลเวลาด้วย เพราะเมื่อพระเจ้าเข้าใจบทบาทเช่นนี้ย่อมสามารถแก้ไขปัญหาของสังคมได้อย่างถูกต้องวิธี

๖. สรุป-วิจารณ์

จากการกล่าวมาทั้งหมดเกี่ยวกับประวัติและบทบาทของพระราชครูหลวงโพนสะเม็ก พระมหาสังฆเถระแห่งกรุงศรีสัตนาคานหุต (ล้านช้างร่มขาวเวียงจันทน์ สปป.ลาว) นั้นเป็นชีวประวัติที่น่าสนใจเพราะท่านเป็นพระเถระที่ทำความประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองนานับประการ โดยเฉพาะแล้วในด้านการประกาศศาสนาและการแก้ไขปัญหาทางการเมืองของชาวบ้านในสมัยนั้น ซึ่งในแง่มุมหนึ่งของท่าน เมื่อมองดูแล้วก็คล้ายกับพระนักการเมืองเพราะท่านมีส่วนที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองในส่วนของการเข้าไปแก้ไขปัญหาทั้งในช่วงที่วิกฤตและช่วงที่บ้านเมืองต้องการผู้นำ

ในแง่ของชีวประวัติท่านพระราชครูฯ นั้นเป็นผู้ที่เพียบพร้อมไปด้วยบุญบารมีและสติปัญญา จึงเป็นผลทำให้ท่านกลายเป็นพระยอดนิคมเป็นที่เคารพศรัทธาของคนทั่วทุกสารทิศจนมีการขนานนามว่า “พระครูชี้ออม” ซึ่งถือได้ว่าเป็นเกียรติประวัติที่น่าศึกษาของท่าน

สำหรับบทบาทในด้านต่าง ๆ นั้นเราพบว่า พระราชครูฯ ได้มีบทบาทในหลาย ๆ ด้าน อันจะเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติและประชาชนกล่าวคือ ยามสงบก็เป็นที่พึ่งทั้งในด้านคำสอนและความเมตตา ในยามที่บ้านเมืองวุ่นวายท่านก็ออกไปช่วย ซึ่งเป็นการกระทำโดยออกไปช่วยอย่างเต็มตัว โดยไม่เกรงกลัวอะไร ซึ่งการออกไปช่วยเหลือแก้ไขปัญหาที่ท่านจะมีฐานอยู่ที่การไม่เข้าไปล่วงละเมิดพระธรรมวินัย ไม่ว่าจะท่านจะทำอะไรท่านก็ต้องคำนึงถึงพระวินัยเป็นที่ตั้งอยู่เสมอ

ในด้านการเผยแผ่นั้น ท่านเป็นพระหัวก้าวหน้าคนหนึ่งในการเผยแผ่คือ ในการอพยพไปต่างถิ่นต่างที่ท่านก็จะพาบรรดาช่างต่าง ๆ ไปด้วยเมื่อถึงสถานที่ใดเหมาะแก่การเป็นอยู่ท่านก็จะสร้างวัดสร้างพระไว้ให้ชาวบ้านได้เคารพสักการะบูชา ในด้านการศึกษาท่านได้ให้มีการเรียนการสอนพระปริยัติและปฏิบัติโดยตลอดชีวิตของท่าน ท่านปฏิบัติธรรมอย่างสม่ำเสมอ จึงเห็นได้ว่า คุณลักษณะหรือบทบาทหน้าที่ของท่านพระราชครูฯ นั้นเป็นบทบาทที่น่าศึกษามาก โดยเฉพาะในประเด็นของพระสงฆ์กับการเมือง ความจริงเราน่าจะทำความเข้าใจกันว่า พระสงฆ์นั้นสามารถเข้าไปเกี่ยวข้องกับ

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. **ประชุมพงศาวดารเล่ม ๔๔ ภาค ๗๐ : พงศาวดารเมืองจำปาศักดิ์**. กรุงเทพมหานคร : องค์การคำคุณุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๒.
- คำจัน ประคิด. "อาณาจักรลาว." ใน **มูลมรดกชนชาติอ้ายลาว**. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระยอดแก้วพุทธชินโรส สกกลมหาสังฆปาโมกข์สมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาว ณ เมรุมาศหลวง หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร, วันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๘.
- คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์และโบราณคดี : **ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ ๔ ตอนที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (ร.๓) จ.ศ.๑๑๘๙-๑๒๐๓**
- คณะกรรมการจัดทำหนังสือเรื่องวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดหนองคาย** กรุงเทพมหานคร : คุณุสภาลาดพร้าว ๒๕๔๓.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. **แลลอดศาวดาร**. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๒๙.
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓**. กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พรินติ้ง, ๒๕๓๘.
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. **พระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**. กรุงเทพมหานคร : คุณุสภาลาดพร้าว, ๒๕๐๔.
- เติม วิภาคย์ พจนกิจ. **ประวัติศาสตร์ลาว**. กรุงเทพมหานคร : เอกสารทางวิชาการ หมายเลข ๑/๒๕๓๐ มูลนิธิโครงการตำราคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐.
- ปิยฉัตร สินธุสะอาด. **สังคมล้านช้างตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๓**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.